

Geliş Tarihi: 05.12.2020 Kabul Tarihi: 31.05.2021 Entry Date: 05.12.2020 Accepted: 31.05.2021

Bu makaleyi alıntılanmak için/ To cite: BAYAT, Fuzuli (2021). "Anti-Şamanizm, Milli Bilinci Yok Etme Politikası", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.6, s. 9-30.

ANTI-ŞAMANİZM, MİLLİ BİLİNCİ YOK ETME POLİTİKASI

Anti-Shamanism, Policy of Destruction of National Knowledge

Fuzuli BAYAT*

Öz

Öteki âlemlerle bu dünya arasında ara buluculuk görevini yerine getiren geleneksel şaman, XX. Yüzyılın sonları XXI. Yüzyılın başlarında yeni bir yapılanma sürecine girmiştir. Hristiyan misyonerlerin ve Çar Rusiyası yöneticilerinin uyguladıkları baskılar, takipler sonucunda hızla yok olmaya yüz tutan şamanlar Sovyet rejiminin antişaman, ateist propagandası sonucunda yok olmanın eşğine gelirdiler. Türk şamanlığına karşı ilk savaşı Budizm'in Hindistan dışı varyantı olan Lamaizm açmış oldu. Lama rahipleri ve bu dini kabul eden Moğol kavimleri Sayan-Altay Türklerinin geleneksel inancı olan şamanlıkla bir otorite savaşına girdiler. Hem tarihi veriler hem de sözel anlatılar doğrultusunda bu savaşın bilinçli bir yok etme siyasetine dönüştüğünü görmek mümkündür.

Sibirya Türk halkları arasında Hristiyanlığı yaymağa çalışan Rus misyonerlerinin ilk görevi yerli halkın inanç dünyasını dağıtmak, onları İsa dinine rağbet ruhunda Hristiyanlaştırmak ve daha sonra da Ruslaştırmaktı. Bu yalnız milli bilinci yok etmekle, toplumsal bir devşirme siyaseti yürütmekle mümkün olabilirdi. Rus Ortodoks Kilisesi üç yüzyıl içinde Sibirya Türklerinin ulusal kimliğine ve dini-pratik uygulamalarına büyük darbe vurdu. Ancak Türk şamanlığına en büyük ve son darbeyi hiç kuşkusuz Sovyet rejimi indirmiş oldu. Şamanların kurşuna dizilmesi, idam edilmesi, hapse atılması, sürgüne gönderilmesi Sovyet döneminde gerçekleşti.

Bu yazıda Sovyetler Birliğinin çökmesinden sonraki dönemde yeniden yapılanan ve bir kalkınma hareketına dönüşen Türk neoşamanlığının milli canlanmadaki rolü araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Şamanizm, Lamaizm, Hristiyanlık, Sovyet Rejimi, Antişaman Politikası

Abstract

The traditional shaman, who performed the function of mediation between the outside world and this world, entered a new process of construction in the late twentieth and early twenty-first centuries. The pressures of Christian missionaries and Tsarist rulers, the shamans who quickly perished as a result of persecution, came to the brink of extinction as a result of the anti-shamanic, atheist propaganda of the Soviet regime. The first non-Indian variant of Buddhism to wage war against Turkish shamanism was Lamaism. The Lama monks and the Mongol tribes who embraced this religion entered into an authoritarian war with shamanism, the traditional belief of the Sayan-Altai Turks. It is possible to see that this war turned into a Crimean policy

* Prof. Dr., AMEA Folklor Enstitüsü bölüm başkanı, fuzulibayat58@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0811-5852

in both historical data and verbal descriptions.

The first task of the Russian missionaries, who were trying to spread Christianity among the Siberian Turks, was to destroy the world of faith of the local people, to Christianize them in the spirit of sympathy for Jesus, and then to Russify them. This could have been possible by destroying national consciousness and pursuing a policy of social change. The Russian Orthodox Church has dealt a great blow to the national identity and religious-practical practices of the Siberian Turks in these three centuries. However, the biggest blow to Turkish shamanism was struck by the Soviet regime without any hesitation. Shamans were recruited, executed, imprisoned, and sent into exile during the Soviet era.

This article also examines the role of Turkish neo-shamanism in the national awakening, which was rebuilt and revived in the period after the collapse of the Soviet Union.

Keywords: Traditional shamanism, Lamaism, Christianity, Soviet regime, Anti-shaman policy

Giriş

Genel bir tanımlamaya göre şamanlık, doğa güçlerine dayanan kendine özgü dini-pratik dünya görüş sistemi olup tüm dünyada, özellikle de Sibiry Türkleri arasında geniş yayılmıştır. Bu sistemin içinde yer alan geleneksel şaman, ruhlar âlemiyle insanların dünyası arasında ara bulucu olan, bilinmeyen, görülmeyen varlıkların dilini bizlere tercüme eden kişidir. Dolayısıyla doğa ile toplum, görünen dünya ile görünmeyen âlemler arasında ilişki kurabilen özel yeteneği olan insana şaman denilir. Zamanla şamanlara karşı tutum değişir, özellikle XIX. Yüzyılın ortalarından Sayan-Altay'da başlayan Hristiyanlaştırma, şamanların sayıca azalmasına, daha sonra da yok olmasına neden olur. Hristiyan misyonerlerin ve Çar Rusiyası yöneticilerinin uyguladıkları baskılar, takipler sonucunda hızla yok olmağa yüz tutan şamanlar, Sovyet rejiminin antişaman, ateist propagandası sonucunda mahvolmanın eşiğine gelirler. Toplumun, şaman uygulamalarına ihtiyacının azalmasını da göz önünde bulundurulduktaki, geleneksel şamanın etki alanının hızla daralmasının nedenleri belli olur. Ancak hiçbir kültür ögesi sadece olarak yok olup gitmediği gibi, on binlerce yıl mevcutluğunu sürdüren Türk şamanlığı da yeni çağda, yeni şartlar altında varlığını koruma mücadelesine giriştiği için tamamen yok olup gitmedi. Bu mücadele aktif şekilde sürdürüldü, mesela, Sibiry Türkleri ve diğer halklar arasında, hem de bilim insanlarının ilgi odağına, daha sonra bazılarının yaşamlarına dönüştü, mesela, Amerika ve Afrika kıtalarında olduğu gibi.

Amerika Kızılderililerinin, Afrika kabilelerinin şamanlığı belli bir dönemde kolonizatör Avrupalılar tarafından yerli halkın toplu imha edilmesi sonucunda XIX. Yüzyılın başlarında artık tarih sahnesinden tamamen silinmişti. Amerika kıtasının Avrupalılar tarafından işgal edilmesinden hemen sonra başlayan Kızılderililerin soykırımı, onların şamanlarının da mahvına ve geleneksel inanclarının yok olup gitmesine neden oldu. Rezervasyonlarda yaşayan ve az çok kurtulanların

durumu yalnız XX. Yüzyılın ortalarından sonra stabilleşmiştir ki bu dönemde artık geleneksel Kızılderili şamanlığı ortadan kalkmıştı. İster Kızılderililerin folklorunda isterse de Afrika kabilelerinin sözlü geleneğinde beyaz insanların nasıl katliam yaptıkları, şamanları nasıl cezalandırdıkları hakkında çok sayıda sözel malzeme mevcuttur. Sovyet döneminin sonlarına doğru ve Sovyetlerin çöküşünden sonraki zamanlarda, Sibiry Türk ve gayri Türk halklarının şamanlarına karşı Rusların ve Hristiyan rahiplerinin nasıl bir savaş açtıklarını gösteren yüzlerce efsane ve memorat derlenip yayımlanmıştır. Ancak Kızılderili ve Afrika şamanlarına karşı yapılan mücadele bu araştırmanın kapsamı dışında olduğundan, biz burada XVII. Yüzyıldan başlayan işgal hareketleri sonucunda Çarlık Rusiyası Devleti'nin terhibine katılan Sibiry Türk şamanlığına karşı yürütülen katliam politikası hakkında bilgi vereceğiz.

a) Sovyet Yönetimine Kadarki Antişaman Politikası veya Toplumsal Devşirme Siyaseti

İlk önce Türk şamanlığına savaş açan Budizm'in Hindistan dışı varyantı olan Lamaizm dini oldu. Lama rahipleri ve bu dini kabul eden Moğol kavimleri Sayan-Altay Türklerinin geleneksel inancı olan şamanlıkla bir otorite savaşına girerler. Hem tarihi verilerde hem de sözel anlatılarda bu savaşın bir katliam siyasetine dönüştüğünü izlemek mümkündür. Şöyle ki, Cungar Hanlığı zamanında Altaylı şamanlara karşı başlatılan fiziki yok etme politikasının, sözel anlatıda yakın zamanlara kadar anlatılması, lama-şaman otorite savaşının ne kadar kanlı olduğunu açıklamaktadır. Moğol hanedanının devamı niteliğinde olan Cungar Hanlığı veya Cungarya Devleti, Güneyde Tiyan-Şan Dağları, kuzeyde Altay Dağları ile sınırlandırılarak Batı Moğolistan ve Doğu Kazakistan coğrafyasında yayılmıştır ki, bu da 777,000 km² bir alanı kapsamaktadır. Eskiden bu terim, Oyrat Moğolları tarafından kurulmuş bir devlet olan Cungar Hanlığı ile eş anlamlı olarak daha büyük bir alanı kapsamıştır. Hanlığın temeli 1634 veya 1676'ya (1678) dayanmaktadır. Çoğu tarihçilere göre devlet, Hara-Hula-Taiji döneminde kurulmuştur. Ancak bazı tarihçiler Galdan-Boşogtu'nun Cungar Hanlığı'nın kurucusu olduğuna inanıyor, yani devlet 1670'lerin ortalarına kadar artık tarih sahnesine çıkar. Nitekim, Galdan-Boşogtu'nun iktidar mücadelesinin 1666'da sona erdiği bilinmektedir (Митиров, 1998).

Bazı kaynaklara göre Oyrat Hanlığı'nın kurucusu Togan (Togon) Han (1416-1439) olsa da, bu devleti bir imparatorluk haline getiren onun oğlu Esen Tayşi'dir (1439-1455). Çin'den Moğolistan'a dönen Moğollar iki ayrı liderin yönetiminde iki gruba ayrılmışlardı; bunlar Çoros

(Ölet), Hoşut, Dörbet ve Torgutlardan oluşan Oyratlarla (Batı Moğolları) Halhalar (Doğu Moğolları) idi. Oyratlara, Cengiz Han zamanında imparatorluk ordusunun sol kanadını teşkil ettikleri için Moğolcada “sol el” anlamına gelen Cengi (sol) Gar (el) da deniliyordu. Bu tabir sonraları Cungar’a dönüştürüldü. Bu göçebe imparatorluk XVII. Yüzyılda daha da güçlendi. Cungar Hanlığı adıyla bilinen Doğu Kalmıkların önemli hükümdarlarından Galdan Han, Halhalar’ı da egemenliği altına alarak 1682’de Kâşgar’ı ve arkasından tüm Moğolistan’ı fethetti. Onun varisi Sevang Rabdan (1697-1727) ve torunu Galdan-Sereng (1727-1745) Taşkent dâhil olmakla tüm Orta Asya’yı ele geçirerek devleti en geniş sınırlarına ulaştırdı. Ancak daha sonra ortaya çıkan dâhili kargaşadan faydalanan Çin İmparatoru Çienlong, birkaç yıl içerisinde Cungar egemenliğine son verdi ve asker-sivil 500.000’den fazla kişiyi kılıçtan geçirerek 1758’de Cungar halkını ortadan kaldırdı (Yücel, 2001: 267).

Onu da belirtmek gerekir ki, Rus Çarlığı döneminde Altaylı Türkler (Altay kiji) Oyrot, Teleütler ise Kalmık/Kalmuk veya Beyaz Kalmık adlandırılırdı. Ünlü misyoner İ.Verbitskiy de Altaylılardan Oyrot, Teleütlerden ise Kalmıklar olarak bahseder. Hatta 1922’de Altay’da kurulan özerk vilayet Oyrot Özerk Vilayeti adlanırdı, sonradan - 1948’de adı değiştirilerek Dağlık Altay Özerk Vilayeti, daha sonra da Altay Özerk Cumhuriyeti ve ardından da Altay Cumhuriyeti adlandırıldı.

Halkın hafızasında lamaist olan Moğol hanlarının şamanlarla nasıl bir mücadeleye girdikleri, onları nasıl mahvetmeye çalıştıkları hakkında anlatılar hâlen de canlılığını korumaktadır. Şamanlara karşı Moğol hanlarının zulmü ile ilgili efsane ve rivayetler bugün de söylenmektedir. Özellikle Altay şamanlarının koyu düşmanı 1725-1745 yıllarında hükümlanlık yapan Cungariya hanı Galdan-Sereng hakkında çok sayılı olaylar anlatılmaktadır. A.Sagalayev’in Altaylılardan tespit ettiğine göre, Cungariya hanı o zamanki şamanları topluca yok etmek için onları bir yere toplar. Onun tespit ettiği efsaneni aşağıda ihtisarla takdim ediyorum:

“Galdan-Sereng Han, o zaman şöyle bir ferman verdi:

- Kim ki şamanlıkla geçimini sağlıyorsa, Ulalu’ya, benim yanına gelsin. Şamanlar, davullarını, deriden olan pardesülerini de yanlarına alarak Ulalu’ya gelecekler. Han onlara bakmak istiyor.

Böylece Galdan-Sereng bütün insanların toplanmasını emretti. Bu fermanın ilan edildiği günden bir yıl kadar geçti ve sonbaharda şamanlar denilen yere toplandılar.

Han, yüz yetmiş köşesi ve bir koşarı olan büyük bir çadır kurdurdu. Koşarı ve çadırı ağcakayın odunları ile kapattı ve içerisini de samanlarla doldurdu. Yüz yetmiş at kesti, çadıra et yığdırdı, ortaya çok sayıda yağ, arakı, bitak, kurut ve diğer yiyecekler koydurdu. İki grup asker alayı ile çadırı muhasaraya aldı. Galdan-Sereng'in emrine esasen Altay'ın her tarafından 170 şaman gelmişti. Bu şamanlar Ongud'dan, Çoy'dan, Ust Kam'dan geldiler. Hepsi de kendi atlarına binerek geldiler.

Galdan-Sereng Han, gelen kamların sayının yüz yetmiş olduğunu gördü. Bu kamların arasında kimler yok idi ki! Onların arasında bugün-sabah ölecek kamlarla birlikte, on üç ile on beş yaşlarında şamanlığa başlayan genç kamlar, altmış ile yetmiş yaş arasında olanlar, hatta kadın şamanlar da vardı. Bu şamanları tayfalara göre belirlersek, bunlar Kumandin, Tubalar, Çelkan, Telengit, Şor, Kazak ve Altay kamları idi”.

Efsanenin devamında şamanların en güçlü olanlarının bu katliamdan nasıl kurtuldukları anlatılır ve şöyle denilir:

“Halk anlatisına göre davete icabet eden kamlardan en güçlüsü, dokuz davullu Kam Toolok idi, o zamanlarda onun elli yaşı vardı. İkinci güçlü kam, İrkit kabilesinden olup yedi davullu Kalpas-kam adlı birisiydi. Üçüncüsü, Todoş kabilesinden Kindik-kam, dördüncüsü, Mundus kabilesinden, on yedi yaşlı Dibirek kam idi. Gelen kamların arasında yalnız Ulagan'dan olanlar yoktu, Koş-Agaç'tan da kam gelmemişti. Onlar hanın emrini duydular, ancak gelmediler. Altay'ın başka yerlerinden olan kamların hepsi geldi. O zaman han, davete icabet etmeyip gelmeyenler hakkında düşünmezdi, çünkü o, kamları köpek yerine koymuştu. Han şöyle düşündü:

- Bunlar insandırlar mı? Onları yakmak gerekir. Tongalda kağızı yakdığımız gibi, onları da öyle yakmak gerekir. Bu kamların ne faydası var? Yakın ve görün, sadece ben görmeyim, ordumun askerleri de, kamların yardımcıları, hizmetçiler, zaisanslar, demiçler ve başkaları da onların nasıl yakıldığını görsün!

Han, şamanları yakmaya karar verdikten sonra onları yüz yetmiş köşeli çadıra doldurdu ve dedi:

- Sizi izlemek istiyoruz, çadırı yakacağız. Gerçekten aranızda hakiki bir kam, bir insan varsa ve başka varlıklara dönüşebilirse, insanları aldataabilirse, bu adam sağ kalacak. Bu hanın emridir. Sizi diri diri yakacağız ve kim kaçmaya çalışsa ona ateş açacağız, başını keseceğiz.

Orada olan askerler yüz yetmiş köşesi olan çadırı ateşe verdiler, görsünler yanan çadırdan geriye ne kalacak? Ateşin alevleri içinde her şey kısa bir sürede; yağ, arakı, et, elbiseler ve tüm insanlar yanıp kül oldu. Çünkü ateş kimseye acımaz. Bu manzarayı izleyenler baktılar ki ateşin içinde bir şaman dönerek kamlık yapmaktadır. Çok geçmeden çadırın bacasından bir kaz semaya uçtu. Kaz uçan zaman bir asker onu hedef aldı. Komutan onu durdurdu ve dedi:

- Neden vurmak istiyorsun? Bu insan değil, bu bir kuştur! Ateş açmak için böyle bir emir verilmedi. Silahını yere koy!

Asker silahını indirdi. Orada olanlar da bunu gördüler”.

Bu uzun efsanede Cungar hanının şamanları yakması, ama onların güçlerinden korktuğu açık şekilde gösterilir:

“Yüz yetmişe yakın şaman ateşte yakıldı. Yalnız bir kam sağ kaldı. Yedi gün, yedi gece ateş durmadan yandı. Çadırda ne vardısı hepsi yanıp kül oldu. Sadece Tonkcon kabilesinden olan dokuz davullu Kam Toolok sağ kaldı. Bu Toolok, Onkuday vilayetinden idi, üç dağın eteğinde yerleşen Kulad adlı köyün yakınlığında yaşıyordu. Şaman Toolok, Galdan-Sereng’in yanına geldi ve dedi:

- Eğer sen, Galdan-Sereng, Oyrot kabilesinin Kızıl Oyrot hanı olmak istiyorsan, demek ki akılsızsın. Sen tüm halkı yok ettin, ateşte yaktın. Sen kamları lanetledin, Altay halkını ise yedin. Senin ülkeneye belalar gelecek. Bununla da kendi halkını Moğollara, Çinlilere ve Kazaklara boğun eğdirdin. Altay halkı seni affetmez. Sen beni yedin mi? Yüz yetmiş kamı yakarken ne düşünüyordun? Han olarak sana yaşamak haramdır, kam olarak da bana hayat yoktur. Bana ne söyleyeceksin; ölecekmisin, yoksa bana yardım mı edeceksin? İnsanlara ne söyleyeceksin, tüm bunları nasıl anlatacaksın?

Han kamın bu çıkışmasından korkarak dedi:

- Sana yüz at sürüsü veririm, iki de adam veririm, iki milyondan çok para veririm. Ne gerekiyorsa al, ölene kadar da kendi yurdunda yaşa. Sizin tüm tanınmış beyleriniz, tüm halkın, çocuklar, akrabalar, hepsi senin olsun. Şimdi hiçkimse sana dokunmayacak, (yalnız) bizi mahvetme, bize kötü ruhları musallat etme. Şimdi söyle bakalım, kaç tane kam sağ kaldı - bir, iki veya üç kişi, bunları bize söyle.

Toolok şöyle dedi:

- Ben yalnız değilim, İrkitli Kalpas-kam da var, bırakalım o da ayağa kalksın!

Ocaktaki taş harekete geldi:

- Ben de diriyim!

Kalpas-kam ateşin içinden çıkarak geldi. Selamlaştıktan sonra hana şöyle dedi:

- Şimdi sen ne yapacaksın? Beni kaç gün yaktın, ancak ölmedim. Bana ne yapabilirsin ki?

Sonra üçüncü kam - göyden bir kaz donunda indi:

- Ben, Mundus kabilesinden Kam Dibirek'im, dedi.

Bakın, işler şöyle oldu. Altayda üç kam sağ kaldı” (Сагалаев, 1992: 17-18).

A.Sagalayev bu efsaneni usta söyleyici ve aynı zamanda bir şaman olan Aleksey Grigoryeviç Kalkin'den yazıya almıştır. Ve onun yazdığına göre bu efsane gerçekten yaşanmış olaylardan bahseder, burada bazı mübalağalar, olağanüstü olaylar da vardır ki kayçı-şamanın tüm bunları yaşanmış olaylar gibi takdim etmesi doğal karşılanmalıdır. Efsanede adı geçen Şaman Kalpas'la ilgili başka bir efsanede şöyle denilir:

“Altaylarda XVII. Yüzyılda Kalpas isimli bir şaman yaşıyordu. Buda dinini yaymaya çalışan Oyrot Beyi, Kalpas'ı ateşe attırdı. Kalpas, havaya uçmak istediği zaman baktı ki yanındaki diğer şaman bir türlü uçamıyor. Kalpas ateş sönünceye kadar onun içinde kalmasına rağmen yanmadı. O yalnız kendini değil, yanındaki şamanı da kurtardı.

Oyrot Beyi, Kalpas'ı yeniden ateşe attırdı. Ateşi körüklediler. Ancak şaman buna rağmen yanmadı.

O zaman Oyrot Beyi ona:

- Güneşte yanmayan boz taş, ayda yanmayan altın taş, dedi. Bunları söyledikten sonra onun büyük bir şaman olduğunu onayladı” (Bayat, 2019: 163-164).

Şaman Kalpas'ın adı diğer metinlerde de zikredilir, burada o, bir ecdat ve koruyucu işlevini yerine getirir:

Galdan-Oyrot zamanında sen,

Bizim kayyumumuz idin.

Çetin günlerde sen,

Bizi koruyan sert zırh idin! -

Altay şamanları, bu efsanevileşmiş şaman ataya yukarıdaki şekilde hitab ederler. Tabii ki Cungar Hanlığı devrinde Altay'da Ulala (şimdiki Gorno-Altaysk), Onguday, Ulagan adlı yerler yoktu. Altay şamanları hakkında geniş bilgi veren A.V.Anohin de, Moğol hakimiyeti devrinde Altay'da Han Nama adlı birinin (buddist rahib “lama” da olabilir) bütün şamanları yakmağı emrettiğini kaydetmiştir (Сагалаев, 1992: 19). Bu bilgiler şamanları yok etmeye yönelik karşı girişimlerin XVIII. Yüzyılın başlarından Altay'ın bir kısmını işgal etmiş ve Cungariya Devleti kurmuş Moğolların zamanından başladığını ve Rus işgaliyle doruk noktasına ulaştığını kanıtlamaktadır.

Cungariya Devleti'nin yöneticileri ve efsanede ismi geçen Galdan-Sereng de lamaistdi ve lamaizmin şamanlığa karşı başlattığı savaş, şamanların toplu katliamı ile sonuçlandı. Ancak bu

halen geleneksel şamanlığın tamamen yok olması değildi. Bu yok etme ve devşirme siyasetini Çarlık Rusiyası devam ettirdi, savaşı sonuca ulaştıran ise Sovyet rejimi oldu. Ancak idari cezalar Sovyet döneminden çok önceler başlamıştı. Nitekim şamanlar için idari cezaların XVII. Yüzyılın ikinci yarısından başladığı hakkında tarihi bilgiler mevcuttur. Bir anlatıda bu yaptırıma işaretler yer alır.

“Başkan Kuban Kaçinski'nin dilekçesine göre, onun hemköylüsü Çinaçeyko ile birlikte gelen şeytanlar onun karısını boğmuştur. Şaman, şeytanların ona hizmet ettiğini söylediği için icra memuru tarafından hapse atıldı. Başkan Kuban Kaçinskiy'in karısının da 70 şeytanı vardı, ancak Şaman Çinaçeyko'ya 200 şeytan hizmet ediyordu. Çinaçeyko, şeytanların ona hizmet ettiğini inkar etmedi, ancak Kubanov'un karısının ölümüne karıştığını da itiraf etmedi. Hapsin dördüncü günü koruma altında olan Çinaçeyko'yu şeytanlar boğup öldürdüler” (Бутанаев, 2006: 44).

Ancak şamanlığa karşı sadece Çarlık Rusiyası ve onun varisi olan Sovyetler Birliği değil, aynı zamanda Ortodoks Hristiyanlık, Lamaizm ve daha sonralar Burhanizm adı altında ortaya çıkan Ak din de savaş açmış oldu. Sibiryaya Türklerinin geleneksel inançları olan şamanlığı ortadan kaldırmadan yerel halk arasında yayıla bilmeyen bu dinler ilk olarak şamanlığı hedef aldılar. Bu dinler kendi aralarında da bir misiyonerlik mücadelesi içindeydiler. Ancak onların karşısında en büyük engel sosyo-ekonomik ve kültürel yapının bütün kademelerine yayılmış şamanlık ve onun uygulayıcıları olan şamanlardı. Tarih bakımından şamanlarla ilk çekişmeye giren din ise Budizm'di.

Şöyle ki Budizm'e veya onun Tibet ve Moğolistan halklarının gelenekleri ile şekillenmiş Lamaizm varyantına, Moğolların etkisi ile bu din Baykal'ın doğusuna ve Altay'ın bir kısmına yayılmış oldu. Şamanlıktan farklı olarak bu dinin temelinde bir insanın maddi olanlardan vazgeçerek, manevi uygulamaları kullanarak aydınlanmış bir duruma ulaşabileceği inancı vardır. Şamanlığın dini-pratik ritüellerinin gerçekleştiği yer doğadır. Tapınak anlayışının şamanlığa yabancı olmasına rağmen lamaistler bu dine tapmak için özel tapınaklar inşa etmişler. Şamanlık daha çok yeraltı dünya ile bağlantılıdır ve onlara kanlı kurbanlar sunuluyorsa, lamaistler karanlık dünya ile ilgilenmezler ve kanlı kurbanları yasaklarlar. Bu nedenle de Lamaizm Altaylı Türklerin arasında geniş intişar bulamadı. Buna bakmaksızın Lamaizm Altay Türklerinden Tuvalılar arasında yayıldı, ancak bu Lamaist inancında bir çok şamanist unsurlar da mevcuttur. Örneğin, su kaynaklarının kutsanması, pınarları, soy ağacını kutlama ritüelleri, aile ocağının temizlenmesi, cenaze törenlerinin hem lama hem de şaman tarafından yapılabilmesi vb. Hastaların tedavisi her zaman

şamanların ayrıcalığı olmuştur. Son zamanlarda özel “bogdo-hoo” adlanan lama halk hekimliği grubu hazırlanmaya başlandı, bu da lamaların şamanların tüm praktiklerine sahiplenme çabalarından başka bir şey değildi.

Lamaizm’in Tuva’ya ne zaman girdiği bilinmemektedir. Bazı araştırmacılara göre, Budizm VI. Yüzyılda Göktürk Kağanlığı zamanında Orta Asya topraklarına, Moğolistan, Buryatya ve Tuva’ya nüfuz etmiştir. Diğerleri, Budizm’in Lamaizm formunda XVII-XVIII. Yüzyıllarda Tuvalıların geleneksel inancı olan şamanlığı özümsemeye başladığını iddia ederler. Ancak ilk olarak Kırgız Erzin tapınağının yapımının 1772’de tamamlandığını, 1773’de Samagaltay (Oyunnar) manastırının açıldığını dikkate alırsak, Lamaizm’in Tuva’ya XVIII. Yüzyılda dâhil olduğu varsayımı akıla gelmektedir. Bu zaman zarfı, bilindiği gibi Altay’da Cungar Hanlığı’nın hükümranlığı dönemine denk geliyor. Lamaizm bu bölgeye girerken şamanlığın etkisi altında bir çok değişimlere maruz kalmıştır. Bu bakımdan Lamaizm, şamanistik kültürlerin, ritüellerin, ritüel uygulamaların varlığını benimseyerek kendi çıkarları doğrultusunda iyi bir şekilde yönetilmiştir. Lamaizm’in amacı şamanlığı Tuvalıların hafızasından silmek, onun yerine Buda’nın öğretilerini yerleştirmektir. Bu ise açık yok, gizli bir mücadele şeklinde gerçekleşmekteydi.

Geleneksel şamanlığın durumu Rusların o bölgeyi işgaline kadar, o kadar da vahim değildi. Yakutya ve Sayan-Altay Türkleri arasında Hristiyanlığı yaymağa çalışan Rus misyonerlerinin ilk görevi yerli halkın inanç dünyasını dağıtmak, onları İsa dinine rağbet ruhunda Hristiyanlaştırmak, daha sonra da Ruslaştırmaktı. Bu ise milli bilinci yok etmekle, toplumsal bir devşirme siyaseti yürütmekle mümkün olabilirdi. Yerli halkın ileri gelenlerini devşirmek veya fiziksel olarak aradan kaldırmak, bu bilincin taşıyıcıları olan şamanları toplumsal hayattan dışlamak, şeytana hizmet eden, şarlata şaman imajını şekillendirmek Çarlık Rusyası’nın öncelikleri arasındaydı. Aslında şaman inancının ve varsa yerli mitolojik-dini geleneğin yok olma sorumluluğu Çarlık Rusyası ve onun büyük yetki verdiği Ortodoks Hristiyanların üzerindedir. XVII. Yüzyılda Yakutistan’da ortaya çıkan Ortodoks misyonerler, Lena bölgesi halklarının geleneksel inançlarının taşıyıcıları ve koruyucuları olan şamanlarla aktif mücadelede büyük rol almışlardır. Rus Ortodoks Kilisesi XX. Yüzyılın sonuna kadar geçen üç yüzyılda Yakutların ulusal kimliğine ve dini-pratik uygulamalarına büyük darbe vurdu. XXI. Yüzyılda ayrı ayrı inanç parçalarını, geleneksel şaman bilgilerini bir araya getirmekle Yakut Türkleri geleneksel inançlarını yeniden inşa etmek gayretindedirler.

Şamanlara karşı mücadele eden Ortodoks Hristiyan din adamları şamanların toplumdaki saygınlığını yok etmek, dolandırıcı olduklarını ifşa etmek için onlara bazı zor görevler veriyorlardı. V.Butaneyev'in derlediği bir memoratta şöyle denilir:

“Bazen şamanlar yeteneklerini rahiplerin önünde sergileyerek üstünlüklerini göstermeye çalışıyorlardı. Bir zamanlar Matura'daki rahip İvan Ştıgaşev'in Şaman Haras Tokmaşev'e kiliseye karşı gücünü göstermek için meydan okuduğu söylenilir. Aal Tanmalık adlanan yerde yaşayan Şaman Haras, büyük bir kam olarak biliniyordu. Haras, kamlık yaparak kilisenin kubbesindeki haçı uçuracağına söz verdi. Bunun için onun davulu Tanmalık'tan Matur'a getirildi. Gökyüzü açıktı. Şaman önce ateşin üzerinde davulunu ısıttı ve kamlığa başladı. Şaman Haras, uzun bir yolculuğa çıktı. Aniden insanlar, Matur Nehri'nin ağzında bulunan Sun-tag Dağı'nın yanından yükselen bir sis gördüler. Bulutlar belirdi, gök gürültüsü gürledi ve yağmur yağdı. Güçlü bir kasırga koptu, kilise kubbesinin üzerindeki haç gürültü ile aşağıya devrildi. Şamanistlere göre rahibin gücü tös-ruhlara karşı dayanamadı. Kam Haras şamanik transdan çıktığı zaman gökyüzü hemen açıldı” (Бутанаев, 2006: 14).

Butaneyev, N.F.Katanov'a istinaden sunduğu diğer bir örnekte de şamanın Hristiyan rahibinden güçlü olduğunu gösterir. Şöyle ki, bu şaman efsanesinde, *“ünlü Şaman Keçuk Moynagaşev'in bir zamanlar haçsız yüzmeye başlayan bir rahibi suda boğduğu söylenir, çünkü bu papaz şamanın davulunu ondan zorla almıştı”* (Бутанаев, 2006: 14-15).

Ayrıca bazı Ortodoks din rahipleri şamanların tedavi sistemini gözleriyle gördüklerinden, hatta bazıları iyileşmek amacıyla gizlice şamana baş vurduklarından, olup bitenleri duyduktan sonra onların gücünden çekinmeğe başladılar. Bu da belli bir ölçüde, dolaylı da olsa şamanların korunmasına vesile oldu.

Şamanların Hristiyan dinine karşı mücadele yürütmemesine bakmaksızın, Ortodoks misyonerler bunun tam tersi, her fırsatta şamanlıkla mücadele etmişlerdir. Kilisenin şamanlara karşı düşmancasına tavır almasına bakmaksızın şamanlar genelde Hristiyanlığın yayılmasına ve onun varlığına karşı direnmezler. Sadece kamlık zamanı kilise ikonalarının yurdun içine girmesine izin vermezler. Kendi ongonlarını ise yurttan çıkarmazlar. İkonları yurta sokmamalarını ise kötü bir ruhun kilise simgelerinin önüne gelmemesi için yaptıklarını söyleyip durdular. Aslında papazlarla gizli mücadele içinde olan şamanlar bunu Hristiyan rahiplerin onlara kötü davrandıkları, aşağıladıkları için yaparlar. Bütün bu veriler şamanlığın diğer dinlere olduğu gibi Hristiyanlığa da hoşgörülü yaklaştığını, hiçbir dinle açık mücadeleye girmediğini kanıtıyor.

Özetle Hristiyan rahiplerinin bu olumsuz ve düşmancasına tutumlarına karşılık, şamanlar hiçbir zaman ve hiçbir şekilde Hristiyanlığa ve kiliseye karşı açık mücadeleye girmediler, vaftiz olayına

itiraz etmediler, hatta kendileri de vaftiz oldular, adlarını Rus adlarıyla değiştirdiler. Hristiyan teolojisine karşı direnmediler, aksine zamanla ikidimli bir durum sergilediler. Ancak bu ikidlilik Sovyet rejiminin zaferine kadar devam etti.

Hristiyan kilisesinin şamanlara karşı sert tutumunu gösteren başka örnekler de vardır. Kilise hizmetçileri şamanların davullarını zorla alıp parçalamak hakkının kendilerine verildiğine inanarak putperestliğe karşı savaş adı altında, bütün şamanik aksesurları mahvetmeğe başladılar. Örneğin, Taştıp rahibi P.Silin zel olarak köylere (aullara) giderek şaman elbiselerini, davullarını, tokmaklarını onlardan zor gücüyle alarak mahvetti. Aynıyla Maturski rahibi İvan ştıgaşev de zorla “davulları, şamanların kıyafetlerini, ruhların tasvirlerini alarak yaktı, hatta şamanları bir direğe bağlayarak kırbaladı” (Майнарашев, 1914: 111).

Hristiyan misyonerleri şamanlığı yok etmekle Altay Türklerinin geleneksel milli bilincini ve imajını değiştirebilecekleri ve bununla da Ruslaştırma siyasetinin daha kolay olacağı dşncesindeydiler. Bunu gerçekleştirmeyin yolu şamanist Türkleri devşirmekle mümkün olabilirdi. Çarlık Rusyası ve Ortodoks misyonerler Altaylıların konar-ker yaşamına ve şamanlık kurumuna karşı ıktılar. Ruslaştırmaya ve Hristiyanlaştırmaya karşı açık şekilde direnen kabile liderleriydi ve onlar vaftiz edilmekte hiçbir anlam görmüyorlardı ve Ortodoksluğun yayılmasına şiddetle direniyorlardı. şamanlar ise arka planda kalarak bu sürece manevi destek veriyorlardı. Ruslaştırma, Hristiyanlaştırma giyim kuşamın, geleneksel konutun değiştirilmesi de dâhil olmakla bir çok alanda başarılı bir biçimde yürütülmeğe başladı. Aşama aşama kabile liderlerinin çoğunun direnişini kırmak mümkün olsa da, şamanın kamlık ritüelinde iştirak etme yasaklansa da, şamanlığı tamamiyle ortadan kaldırmak mümkün olmadı.

Buna rağmen genelde Rus işgalinin başladığı XVII. Yüzyılın başlarından, yani Seber Hanlığı, Seber Yortı, Sıbir Hanlığı adlarıyla bilinen ve 1464-1598 yılları arasında mevcut olmuş Sibirya Türk Hanlığı'nın yıkılmasından ve Rusların Büyük Okyanusa kadar bütün toprakları zabtetmesinden sonra bir Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma siyaseti yürütüldü. Aradan geçen 200 yıllık bir zamanda Sibirya Türklerinin nüfusunun azalması, kendi dillerini bilenlerin esasen yaşlı nesil olduğunu dikkate alarsak, Ruslaştırma siyasetinin başarılarından bahsetmek mümkündür. Diğer taraftan Sibirya zerk Türk cumhuriyetlerinin, Tuva Cumhuriyeti istisna olmakla (2002 sayımına göre Tuvalılar nüfusun %77 oluştırmaktadırlar) hiçbirinde nüfusun %50 çoğunu yerli

halk oluşturmaz. Yakutya'da %49,9; Altay'da %34,5; Hakasya'da %12,1. Bugün her ne kadar kendi kimliklerine, kültürlerine sahip çıkmaya çalışsalar da Sibirya Türkleri hâlen de Hristiyan-Rus isimleri taşımakta, bir çoğu Ortokosluğu korumakta devam etmektedir.

Deli Petro'nun fermanına kadar hem Yakutya'da hem de Sayan-Altay bölgesinde şamanlar kilise ve yönetim tarafından eretik adı altında suçlamalarla uğraşmak zorunda kaldılar. Şamanlara doğrudan yöneltilen tek önlem, onların kamlık yapmasının karşısını almakla, halkın gözünden salmakla sınırlandırılmıştır. Ancak durum Deli Petro'nun (I. Peter) Sibirya halklarının toplu vaftizine ilişkin kararından (1706, 1710) sonra değişti (Токаев, 1938: 102). Deli Petro'nun fermanında açıkça "... putları yakmak ve tapınakları yıkmak", imparatorluğun iradesine itaat etmeyenleri "idam etmek" yazılsa da A.Nikolayev adlı bir bilim adamı "Yakutistan'daki Ortodoks Kilisesi ve şamanlar (XVIII-XIX. Yüzyıllar)" başlıklı makalesinde şamanları toplu şekilde öldürmek siyasetinin olmadığını belirtir (Николаев, 2002). XVIII-XIX. Yüzyıllarda Sibirya'nın zorla Hristiyanlaştırılmış yerlerinde yeni vaftiz edilen yerlilerin şamanik uygulamalara başvurmaları Ortodoksluktan sapma, şeytana, kara güçlere tapma adı altında cezalandırılırdı. Hafif ceza kilisede tevbe ettirmek, bir az ağır ceza mülkün elinden alınması, daha ağır ceza da sürgün edilme olarak bilinirdi. Hristiyan din adamları ve Ruslar bu cezaların sertleştirilmesinin taraftarıydılar. Bu ise Çarlık Rusiyası döneminden başlayarak Sibirya Türklerinin ve diğer etnik grupların zorla milli kimliğinden uzaklaştırılması, Hristiyanlaştırılması ve Ruslaştırılması, kısacası toplumsal bir devşirme siyasetiydi.

b) Sovyet Dönemi Politikasında Şamanlık veya Ateist Propagandada Şamana Ayrılan Yer

Çarlık Rusiyası'nın, şamanlığı tamamen tasfiye etmek politikası genelde Ortodoks Hristiyanlığı Sibirya Türkleri ve tüm Sibirya halkları arasında yayma politikasına dayanmaktaydı. Ancak Hristiyanlık devlet desteğini arkasına almasına rağmen tam şekilde yerli halkın arasına yerleşemedi. Hâlen de yerli halkın çoğunluğu her başları sıkıştıklarında şamanlara başvuruyorlardı. Geleneksel şamanlığın çok zayıflamasına bakmaksızın yine de ücra köşelerde güçlü şamanlar varlıklarını koruyabilmişlerdi. Bu sonuncuları da tarih sahnesinden silmek görevi Çarlık Rusiyası'nın toprakları üzerinde kurulan Sovyetler İttifakı/Birliği oldu. İç Savaş'tan, yani 1917'den hemen sonra Sovyet yönetimi dinlere ve hurafelere karşı mücadele adı altında ateist bir toplum oluşturmak işine başladı. Bu mücadele Sibirya ve Kuzey'de oldukça uzun bir süre boyunca

gerçekleştiyinden şamanizm üzerinde önemli bir etki yarattı. Buna rağmen Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan derhal sonra başlatılan mücadeleyle Sibiry şamanlığını yok etmek o kadar da kolay olmadı. Sovyetler bir çok uygulamalarla, görünüşte şamanlığı tasfiye etmiş gibi görünseler de, şamanların mistik vizyonunun ve büyü-mistik uygulamalarının temelinde yatan dünya görüşünü ortadan kaldıramadılar. Hem fiziki baskılar hem de siyasi-kültürel propagandalar, şaman olgusunu hafızalardan silemedi. Bu sadece Sovyet rejiminin ulaşamadığı uzak taygada değil, Altay'da, Sayan'da, Yakutya'da da aynıydı.

İlk başlarda, yani 1930'lara kadar şamanları, egzotik bir geçmişin kalıntıları olarak algılandılar. Bu nedenle de tehlikeli düşman ilan edilmediler. Ancak işi şansa bırakmayan komünist rejimi, ilk günden kitle iletişim araçları ve sanatsal edebiyat yoluyla din karşıtı propaganda yapmağa başladı. Ne yazık ki, bunun tesiri o kadar da büyük olmadı. Nitekim, okuma yazma bilmeyen yerli halkın çoğunluğu yazılanlardan habersizdi veya bunlara fazla itimat göstermiyordu. Bu etki daha çok yerel liderler ve kültür çalışanları üzerinde hissedilmeye başlandı.

Genelde şaman imajının ve karakterinin yazılı edebi eserlere konu olması XIX. Yüzyıldan başlamaktadır. Bu devirde A.A.Bestujev-Marlinskiy'nin Yakutların hayatını konu eden denemeleri ve "Saatır" adlı balladı; D.P.Davıdov'un "Muska", "Jıganlı Agrafena" adlı şiirleri; P.Oyunskiy'nin "Kızıl Şaman" adlı uzun dramatik şiiri ve "Büyük Kudangsa" adlı öyküsü; V.G.Bogoraz-Tan'ın hikâye ve romanları ve diğer yazarların eserleri yayınlandı. Şamanlar hakkında edebi eserler yazma geleneği Sovyet döneminde de devam ettirildi; şamanlar, roman ve hikâyelerin büyük kahramanı gibi edebi yaşamını devam ettirdi. Sovyet dönemi edebi eserlerinde tasvir edilen şaman figürü olumsuz bir karakter sergilemekteydi.

Sovyet sanatsal nesrinde şaman imgesi son derece olumsuz bir çağırışım sergiledi. Gazete yazılarında ve edebi eserlerde şamanlar epileptik mistikler, ruh hastaları, başkalarının hesabına geçimlerini sağlayanlar, psikopatlar gibi tanımlanıyordu. "Pek çok şamanın baskıya maruz kalmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir din karşıtı kampanya 1930'ların başlarında faaliyete başladı. 1990'larda A.Nemtuşkin, E.Aypin, G.Keptuke ve diğer yazarların kitaplarında şamanların tutuklanması hakkındaki hikâyeler yer aldı. Böylece, şamanlardan müsadere edilen davullar, kostümler ve diğer ritüel araçları bazen avukatların kasasından nasıl kaybolduğu, akrabalarının onları nasıl sakladıklarıyla ilgili motifler ortaya çıktı. Şamanın hapisneden veya sürgünden nasıl

döndüğüne, gerçekten değerli nesnelere nasıl bulunduğuna, başkaları tarafından özenle korunduğuna ve yeniden ritüele nasıl başladığına dair hikâyeler de vardır. Yani, şaman imgesi, Sibiryâ'nın ulusal edebiyatının tüm gelişim dönemleri için farklı yazarların eserlerinde kesişen ortak nokta oldu. Bu olgu şaman figürünün Sibiryâ halklarının kültürü için önemli bir rol oynadığını kanıtlıyor. Buraya özellikle yerel yazarların yaşam deneyimlerini de ilave etmek gerekir. Her hâlde bütün bunlar yerli halkların geleneksel yaşam tarzlarını, eski geleneklerini yitirme durumunu, çağdaş yazarların maksatlı olarak anlatmak istedikleri meselelerdir” (Непомнящих, 2016: 77). Sovyetlerin ilk yıllarında edebi eserlerin tesiri her ne kadar sadece okur yazarlar üzerinde etkili olsa da, kısa bir süre sonra, Sovyet yönetimi bununla barışmayarak tutumunu daha da sertleştirdi.

Sovyet propaganda makinası şamanları Kızıl teröre kurban gitmeden önce yerel halkın gözünde küçültmeye devam etti. İlkel “şamanik vahşilikten” “yeni yaşam biçimi”ne geçişi ifade eden geleneksel retorik dönüş, “büyük göçebe” gibi değerlendirildi. Tüm Altay’da “Ateistler Topluluğu” oluşturuldu, ateizm hızla yayıldı ve şamanizm, yerel sakinlerin “yorgun” düştüğü “intikamcı ve korkunç bir din” olarak ilan edildi. İnsanlar arasında şamanların kendileri hakkında olumsuz bilgiler yayıldı - örneğin, zührevi hastalıkları toplu hâlde yaydıkları varsayımı iddia edildi (<https://weekend.rambler.ru/read/40370980-kak-v-sssr-borolis-s-shamanami/>). Bazı folklor örneklerinde de Altaylı Türklerin eski yaşamlarından ve inançlarından uzaklaştığı hakkında bilgiler mevcuttur. Ancak asıl terör 1930’larda başladı. Bu dönemde Sovyet propaganda aracının yerini birbaşa fiziksel yok etme siyaseti almış oldu.

1930’larda büyük şamanlar hemen hemen hepsi sürgüne gönderildi ve birçoğu için sürgün, son sığınak yeri oldu. Bir Hakas söyleyicisinin dediklerine göre, Hakaslar arasında, 1937’de tüm Sagay şamanlarını bir yere toplayıp onları yakmak kararı hakkında bir mit dolaşır.

“Geceleri ruhlara hizmet eden bu şamanlar uyurken, toymanlar (komiserler) evi ateşe verdiler. Ancak, yanan binadan bir kıvılcım uzaklaşarak kayboldu. Bu Şaman Arkut Sunşugaşev’i alevlerin arasından çıkararak töslerinden biriydi. Şaman eve canlı dönmeyi başardı. Onun için tekrar geldiklerinde, yurttan Şaman Arkut’un yerine birbirinin aynısı olan üç özdeş kişinin oturduğunu gördüler. Milisler onun mucizevi gücünden emin oldular ve artık ona dokunmadılar” (Бутанаев, 2006: 32-33).

Buna benzer başka bir örnekte, yine Sovyet komiserlerinin şamanlarla alay ettikleri, ancak şamanların gücü karşısında şaşkına dönüp onları serbest bıraktıkları anlatılır:

“1930’larda, komiserler şamanları sürgüne gönderirken, sürgün edilenler arasında büyük bir şaman olan Dimitriy Şulbayev de vardı. Anlatılanlara göre, Novosibirsk’te bir komiser şaka olsun diye şamandan gücünü kanıtlamak için kamlık yapmasını istedi. Seans sırasında, aniden komiserin ofisine bir ayı girdi. Bu, vahşi bir hayvan şekline girmiş Dimitriy idi. Bu olaydan sonra komiser, kayıp sığırlarını bulmak için ondan yardım istedi. “Kayıp sığırları bulabilirsin, gitmene izin vereceğiz”, diye söz verdi. Şaman Dimitriy kamlığa başladı. Belli bir süre sonra, en yakın dağın arkasından, bir ayı tarafından kovalanan 15 inek sürüsü belirdi. Komiser, Dimitriy Şulbayev’in eve gitmesine izin vermek zorunda kaldı” (Бутанаев, 2006: 124).

Bu tür hikâyeler genelde Sovyetlerin çökmesinden sonra yazıya alınmıştır. Örneğin, Yakut şamanları arasında komünistlerle şamanların çekişmesini anlatan efsaneler derlenmiştir. Burada folklor için genel kural mahiyetinde olan aynı motifin tekrar tekrar, hem de başka etnik gruplar, halklar arasında söylendiği olayıyla karşılaşırız. Yakut efsanesinde XX. Yüzyılın en ünlü şamanlarından biri olan Nikon hakkında şöyle denilir:

“Şamanların tutuklandığı zamanlarda özellikle genç şamanlar kendi hayatlarından korkuyorlardı. Büyük şaman Nikon, bir komsomol aktivisti tarafından bir kulübe davet edildi. Şarlatanları ifşa etmeye, onları yakalayıp hapse atarak elbiselerine ve davullara el koymaya çalışan komsomol aktivistleri canla başla çalışıyorlardı.

Böylece Nikon’u da davet ettiler ki onun da işlerini yasaklasınlar... Nikon, kulüpte sahneye geldi ve onu getiren komsolcuya “Seni korkutursam beni tutuklamayacağına veya cezalandırmayacağına söz verir misin?” diye sordu. Onlar söz verdiler. Ve Nikon, kolunu kaldırdı. Bütün kalabalığa bir grup ayı göründü. Orada olan her kes paniğe kapıldı, ancak Nikon perdeleri kapattı ve gülümsedi: “Unutma, söz verdin ve korkmayacağını söyledin” (Balzer, 2016: 9).

Sadece Sibiry Türk şamanları değil, Çukçilerin, Evenklerin, Hantilerin ve diğerlerinin de şamanları, Stalin Kızıl terörüne kurban gittiler. Sovyet rejimi onları önce yeni kuruluşun zararlı haşaratları ilan etti, onları oy haklarından yoksun bıraktı. Şamanlar kolektif çiftliğe (kolkoz) katılmadı ve geçim vasıtaları ellerinden alınarak yaşamağa mecbur edildiler. Şamanların sadece kendileri değil, akrabaları da baskıcı tedbirlere maruz kaldılar. Doğal olarak böyle bir baskı altında şamanlar, inançlarından feragat beyanları yazmaya mecbur kaldılar ve ritüel kostümlerini, davullarını yerel hükümet organlarına teslim ettiler. Parti yetkilileri de kamlık yapan tüm şamanları kayıt altına aldı ve sayılarındaki bu artış tempi yerel liderler aleyhine yorumlandı. Bunun arkasınca Stalin’in “Büyük Terörü” süreci hızlandırıldı. 1937’den başlayarak Nivka ve Ulçi şamanları “Japon casusları” adı altında mahvedildi. Yetkililer şaman törenlerinin gerçekleştirilmesine tam bir yasak getirdiler. Tüm kült nesnelere el konuldu (<https://russian7.ru/post/za-cto-v-sssr-khoteli-unichtozhit-shamano/>).

Ayrıca 1930’larda Sovyet rejimi “kulak-şamanlar” olarak ilan ettiği şamanlara karşı keskin bir propaganda başlatmış oldu. Toplumun bütün olumsuzluklarının - siyasi yıkım ve insanları mallarından, tasarruflarından, hayvanlarından mahrum olmasını ve hatta kızlarının kandırılmasını şamanların üzerine yıktılar ve onları kolayca mahvetmek için zemin hazırladılar. Doğal olarak rejim bu propoganda ile “kulak-şamanlar”ın istismarcı bir sınıf gibi ortadan kaldırılması yoluna gitti. V.Haritonova, komünist partisinin şamanlara karşı mücadelesine bir örnek sunar. Yakutistan’da şamanlarla, idari ve adli tedbirler, din karşıtı propaganda ve nüfusa tıbbi yardımda paralel bir artışla mücadele edildi. 1924’ten beri partinin Yakutsk Bölge Komitesi’nin genel kurulu şamanizm meseleleriyle ilgili “Yakut ASSR’de Şamanizmle Mücadele Tedbirlerine Dair” (Kasım 1924) özel kararları ve şamanları suç işlediklerine göre adalete teslim etme usulü hakkında talimatlar da dâhil olmak üzere çeşitli seviyelerde düzenli olarak mücadeleye başladı (Харитоновa, 2006: 115).

Aslında Yakut şamanlarını yok etme çabaları XIX. Yüzyıldan başlamıştı. Nitekim, yukarıda da denildiği gibi o dönemde Çarlık Rusyası’nda şamanlarla mücadele, yoğun bir şekilde Hristiyanlığı yerel halkın arasında yayılması çabaları bağlamında yürütüldüğü görülür. Sovyet iktidarının oluşumu sırasında bu mücadele daha da sertleştirildi. Sovyet rejiminde, şimdi de halkın isimlerini saygıyla andığı Matrena Petrovna Kulbertinova, Konstantin İvanoviç Çirkov, Nikon Alekseyeviç Vasilyev ve Georgi Gerasimoviç Gerasimov vb. resmi makamlardan gizlice şamanlığı, şaman ritüellerini yaşatmağa çalıştılar. Bunlardan üçü - M.P.Kulbertinova, K.I.Çirkov ve N.A.Vasilyev yüz yıldan fazla yaşadılar (Колодезникова, 2011: 619).

Sovyet rejimi döneminde Kızıl teröre kurban giden veya çeşitli yollarla bu terörden kaçıp kurtulanlar hakkında bazı anlatılar vardır. Örneğin, “Sovyet Süper Güçleri” adlı makalesinde Marjorie Balzer, Sibiry Uzak Doğu’sunda, Saha (Yakut) halkının anlattığı bir hikâyeyi takdim ediyor. Bu anlatıda:

Yakut şamanlarından bazılarının Sovyet hapishanelerinden nasıl kaçtıkları hikâye edilir. Denilir ki, onlar sadece kuşlara dönüştüler ve uçup gittiler. Yaşlı bir Yakut olan Somogotto, Nikon adlı bir şamanın kamlık yaptığına göre Sovyet rejimi tarafından nasıl tutuklandığını hatırladı. Bir Sovyet milisi (polis) Nikon’u kelepçeleyerek korumasız halde adliyeye götürdü. Ancak oraya vardıklarında, yargıç, yaşlı bir şamanın yerine, kelepçeli bir ağaç dalı parçası ile onun önünde duran milisi sarhoş olmakla suçladı.

Daha sonra yazar şöyle devam ediyor: “Geçtiğimiz on yıl boyunca, şamanların güçleri, devlet önderliğindeki zulüm karşısında şifa ve solukluk gibi hünelerine dair birçok hikâye derledim. Bu efsaneler sadece Saha Cumhuriyeti’nde (Yakutya) şaman geleneklerini canlı tutmaya yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda egemen Rus kültürü tarafından özümsemeye karşı hayati bir etnik kimlik ve direnç kaynağı hâline geldi. Kilise ve devlet tarafından yüzyıllardır süren baskı ve alaylara rağmen, bazı eski dünya görüşleri Sovyet sonrası kaotik tartışmalara yeniden entegre edildi (Balzer, <https://www.questia.com/read/1P3-11168480/soviet-superpowers>).

Başka bir memoratta yerel yetkililer tarafından yakalanan Abyi bölgesinden olan bir şamanın gösterdiği mucuzevi olaylardan bahsedilir:

Şaman Konstantin’i ve diğer iki kişiyi, Genç Komünist Birliği salonunda bir oda dolusu parti görevlileri vahşi ayılar ve kar gördüklerine inandıktan sonra serbest bıraktıkları bildirilir.

Yine başka bir ilginç memoratta:

“Tutuklanıp bir kameraya konulan efsanevi kadın şaman Alıhardaah’ın, bir seans için davet ettiği Yakut Sovyet yetkililerini nasıl mağlup ettiği söylenilir. Dans ettikten ve davul çalarak transa geçtikten sonra, kadın şaman suyu çağırdı ve su yetkililerin ayak bileklerine kadar ulaştı. Sonra o eliyle yakaladığı büyük bir balığı çağırdı. Sonunda yetkililerden pantolonlarını çıkarmalarını ve erkeklik organlarını tutmalarını istedi. Kadın şaman trans hâlinde çıktığında yetkililer de hipnozdan kurtuldular ve bu utanç verici duruma yakalandıklarını görüp onu bir daha asla rahatsız etmeyeceklerine yemin ettiler” (Balzer, <https://www.questia.com/read/1P3-11168480/soviet-superpowers>).

Anlatıların çoğunun itici gücü şamanların hapse atıldığında da, en azından onları esir alanlardan ruhsal olarak daha güçlü oldukları ve mağduriyetlerin ötesine geçebileceklerini göstermek içindir. Ancak Sovyet döneminde yazıya alınan şaman efsane ve memoralarında şamanların parti organı işçilerini nasıl alt ettiklerinden bahsedilmemiştir. Derleyiciler, bu anlatıları yazıya alıp yayınlamaktan çekinmiş ve neticede bu konu dikkatten uzak kalmıştır.

Komsomol ve parti üyeleri tarafından yürütülen antişaman propogandası zamanı şamanların tüm aksesurları (davul, manyak, tokmak, maske, ayna vs.) toplanıp mahvedildiği hâlde, bilim adamları tarafından toplanan şaman aksesurlarının büyük bir kısmı etnografik müzelere verildi. Neticede geleneksel şamanlığın atributlarının büyük çoğunluğu mahvedilmiş oldu. Genel olarak Sovyet komünist rejiminin şamanları mahvetmek siyaseti hakkında yazılara, rejimin ayakta olduğu dönemlerde hiç değinilmedi. Yalnız Sovyetlerin çökmesinden sonra şamanlara karşı yürütülen

savaş araştırma konusu oldu (Мельникова, 2005; Мельникова, 2006: 73-76; Карлов, 2000; Волкова, <http://www.memorial.krsk.ru/Articles/КР/1/08.htm>).

Sovyet döneminde şamanlarla mücadelede bir örnek vermek gerekirse resmi kayıtlarda belirtildiği üzere 1924 yılında Hakasya'da 71 şaman yaşıyordu. 1930'larda bunlardan en büyük olan 25'i sürgün edildi ve üç şaman (Çertıkov, Topoyev ve İridekov) ise 1937'de "karşı-devrimci faaliyetler" gerekçesiyle kurşuna dizildiler (<https://russian7.ru/post/za-cto-v-sssr-khoteli-unichtozhit-shamano>). Bu tarihi bilgi Sovyet rejiminin ilk önce şamanları fazla ciddiye almadıklarını ve onlara karşı asıl mücadelenin 1924'den sonra başladığını kanıtlıyor. 1924'de hem Hakasya'da hem de başka bölgelerde şamanları, oy kullanmak ve seçmen hukukundan mahrum ettiler. Daha sonra onları kolektifleşmeye karşı mücadele eden kulaklarla¹ aynı safa koyarak düşman ilan ettiler. 1937 yılındaki Stalinin Kızıl terörü mahvetme yolundaki adımlarını daha da sertleştirerek kulaklarla beraber kulak-şaman adlandırdığı şamanları da fiziki mahvetme yoluna girdi. Sadece Hakasya'da 1937'de idam edilen şamanlar arasında Albança İridekov (1877 doğumlu), Apsalin Kızlasov (1895 doğumlu), Andrey Tokoyakov (1904 doğumlu), Aleksey Topoyev (1879 doğumlu), Polit Çeboçakov (1889 doğumlu), Klan Çertıkov (1879 doğumlu), İra Çertıkova (1901 doğumlu) gibi şamanların adlarını zikr etmek mümkündür (Безвинно расстрелянные, 2004).

Durum diğer Türk yurtlarında da vahimdi. Örneğin, 1930'larda Tuva'da kaynak kişilerin de (mesela, M.Kenin-Lopsan) verdiği bilgiye göre, yedi yüzden fazla şamanın kamlık yaptığı ve şifa ile uğraştığı için çekistlerin² zindanlarında öldürüldüğü bildirilir (Plumley, Fridman, 2004: 637-638). Şamanlara uygulanan baskı ve terör 1940'lı yıllara kadar devam etti. Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev ve ondan sonra da Brejnev zamanlarında durum önemli ölçüde değişti; sert tutum, fiziki yok etme, yerini daha yumuşak cezalara bırakmış oldu. Hayatta kalan şamanları (eğer ulaşılabilecek yerde yaşıyorlarsa) şamanik faaliyetleri bırakmaya ikna etmeye ve nazikçe zorlamaya çalıştılar. Bu yıllarda şamanik uygulamayı sona erdirmek için pratisyen şamanlardan

¹ Kolektif çiftçiliğe karşı çıkan zengin köylülere veya hayvanlarını kolhoza vermeyen zengin kabile başkanlarına kulak denilirdi. Sovyet yönetimi altında varlıklı köylüler için benimsenen kulak ismi genellikle kişisel olarak fiziksel emekle uğraşmayanlar ve bu nedenle köylülerin veya devletin görüşüne göre, kirli, kazanılmamış bir gelire sahip olanlara denilirdi.

² Karşı devrim ve sabotajla mücadele için Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu (VÇK) çalışanlarına verilen ad. Başlangıçta Çeka'nın bir çalışanı olan çekist, daha sonra geniş anlamda kullanılarak VÇK'nın ardından halef kuruluşların çalışanlarına da ait edildi, yani devlet güvenlik kurumlarının çalışanlarının genel bir adı hâline geldi.

sadece yazılı tahhüdname almak değil, aynı zamanda tövbe mektupları almak da popüler hâle geldi.

V.Butanayev sürgünden eve dönen ve bir daha şamanlık etmeyeceklerini yazılı şekilde beyan eden şamanlardan bazılarının adlarını sıralıyor: Koçe Arıştayeva, Efim Sarajakov, Yegor Kızlasov gibi bazı şamanlar 1940'larda, 1950'lerde sürgünden geri - vatanlarına döndüler ve şamanlıktan el çektikleri barede yazılı bir feragatte bulundular veya bir kenara çekildiler. Böylece, Sovyet yönetimi tarafından "asalak" şaman sınıfı adlandırılan bu kurum ortadan kaldırıldı. 1885 doğumlu Yegor Mihayloviç Kızlasov, 1942'de sürgünden döndü. Koçe Arıştayeva (Anna Petrovna) 1929'da sürgüne gönderildi. Sürgüne gönderilmeden önce, 1928'de bu kadın şaman, kostümünü, davulunu ve kullanmadığı eski bir davulun kaysağını Çebakovski RIK'nin yetkili temsilcisi Garbuzov'a teslim etti. O sürgünden eve ancak 1950'de döndü. Şu anda, kalıtsal şamanların torunları olan yaklaşık bir düzine insan var ki büyük şamanların soylarındandırlar. Ancak hiçbirinin, Sovyet yönetiminin zulmü nedeniyle, eğitim ve inisiyasyon ayinine girmedikleri için özel kıyafetleri ve gereçleri yoktur. V.Butanayev, daha sonra aşağıdaki sonuca varır: "Hongoray'da şamanizmin temellerini başlatma ve öğretme geleneğinin tamamen yıkıldığı, bu nedenle artık öğretmen veya öğrencinin olmadığı söylenebilir" (Бутанаев, 2006: 33).

Burada Sovyet döneminde şamanları şizofreni, akıl hastası adlandıran ve onları akıl hastanelerine tıkayan tıp uzmanlarından da bahsetmek gerekir. Nitekim, şaman hastalığı belirtileri gösterenleri hastanelerde psikiyatrik tedaviden geçirmek ve ortaya çıkan anormalliği bastırmak için Sovyet doktorları zayıflatıcı bir ilaç kokteyli kullanmakla sözde tedavi etme yoluna baş vurdular. Şaman adaylarının Sovyet sistemine meydan okuyacaklarını göz önünde bulunduran bu sahte doktorlar, hastalarına şizofreni teşhisi koyarak onları toplumdan uzaklaştırdılar. Delihanelere kapatılan şaman adaylarını Sovyetler Birliği genelinde siyasi ve dinî muhalif kurbanlar arasında zikretmek daha doğru olacaktır.

İster Çarlık Rusyası isterse de Sovyet döneminde şamanların mutlak çoğunluğu imha edildi. Buna göre Yakutya'da ve Tuva'da baskıcı önlemlere rağmen şamanlık gelenekleri zorlu koşullarda XX. Yüzyılın 70. yıllarına kadar orijinal formunu korumağa çalıştı. Buna sebep Yakut ve Sibirya Türklerinin geleneksel muhafazakarlığı ve şaman inançlarının yerli halkın sosyal-manevi ve ekonomik faaliyetleriyle yakın bağlantılıydı. Diğer taraftan Sovyetlerin ilk yıllarında seküler

yönetimin Çarlık Rusiyası zamanından farklı olarak Hristiyan misyonerlerin ve Lamaistlerin faaliyetlerine açık ve düzenli destek vermemeleriydi. Ateist propaganda hem dinlere hem de geçmişin kalıntısı adlandırılan inançlara karşı aynı mesafedeydi.

Sonuç veya Ayakta Kalabilme Adına

Bütün dinlere saygıyla yanaşan, hiçkimsenin inancını sorgulamayan şamanlık, beklenenlerin aksine dinler ve inançlar tarafından takip edilmiş, neticede orta çağın dini skolastik yaklaşımı şamanlığa karşı anticebhe almıştır. İslam Orta Asya'da ve Kafkaslar'da; Hristiyanlık Bolgaboyu'nda, Sayan-Altay'da ve Yakutya'da; Lamaizm Güney Altay'da ve Tuva'da şamanları takip etmiş, şaman inancını sarsıtmak için bütün mübah olan ve olmayan yolları denemiştir. Bu olumsuz tutumun başlıca sebebi işgale, Ruslaştırmaya ve Hristiyanlaştırmaya, Lamaistleştirmeye karşı direnen şaman inançlı insanların inanç dünyasını yok etmektir. Şamanlığı kara inanç adlandıran Rus ve Ruslaşmış bilim adamlarının çabaları ile genel olarak şamanlığa karşı olumsuz bir yaklaşım oluştu. Bölgeye sokulan dinler de yeraltı dünya ruhlarına kamlık yapan, bütün olumsuzlukların mukabilinde Erlik'e ve onun ölüm ruhlarına kurbanlar sunan, bir nevi toplumda şeytani güçlere saygı aşılama, ölüm korkusu yaratan şaman kültürünü zararlı gördüler. Hiçbir din adamları şeytani güçlerin korkusu ile eğitmeği makul saymadığından ister İslam ister Ortodoksluk ister Lamaizm, sonradan Burhanizm bu durumu olumlu karşılayamazdı. Öte yandan şamanik kültürün hâkim durumu var oldukça dışarıdan gelen dinlerin Sibiryaya Türkleri arasında yayılması mümkün gibi gözüküyordu. Şamanlar, milli kimliği yok etmek isteyenlerin önünde büyük bir engeldi.

Şamanların Cungarya döneminde, Rus emperyalizmi ve Sovyet yönetimi zamanında ateşte yakılması, kafalarının kesilmesi, kurşuna dizilmesi, hapis edilmesi vb. hakkında birçok şaman memoraları vardır. Ancak şamanlar hiçbir dönemde komünist rejimi yönetiminde olduğu kadar baskı görmemiştir. Buna rağmen Sovyet hükümetinin yerel halk arasındaki şamanizm kurumunu yok etme politikası yalnızca kısmi bir başarı elde etti ve şamanlar, faaliyetlerindeki tüm kısıtlamaların kaldırıldığı 1990'lara kadar hayatta kalabildiler. Diğer taraftan büyük şamanların mahvedilmesi veya ortadan kalkması, şaman geleneğinin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Mahvedilen şamanlardı, oysa şamanlık geleneği az veya çok derecede varlığını koruyabildi.

Nitekim, Altay da dâhil olmak üzere Sibiryaya Türk şamanlığının araştırılması şamanik işlevleri kısmen yerine getiren bir dizi inanç kategorisinin, hatta şu anda da var olduğunu doğrulamaktadır. O bakımdan büyük şamanların işlevlerini yerine getirenler yeniden ortaya çıktılar, ancak eski şaman folklorunu, mitolojisini, ritüellerini büyük ölçüde unuttuklarından yeni bir yapılanma içine girdiler, yeni çağa uyum sağlamak adına “neoşamanlık” adlandırılan olgunun çok sayıda unsurlarını da benimsemiş oldular.

Şamanlığın ayakta kalabilmesinin temel nedeni onun kolay anlaşılır ve iletişimsel bir sistem olmasındadır. Geleceğe yönelik her türlü yeni ideoloji ve teknolojik atılım, onların zemin üzerindeki yerlerini sarsıtamadı. Yüzyıllar boyunca Budizm, Hristiyanlık, İslam gibi güçlü dini sistemler şamanizme karşı savaştı, ancak şamanlık yine de hayatta kaldı. Sovyet ateizmi, şamanizm hakkındaki kararını Sovyet iktidarının ilk yıllarında verdi ve onu “feodal geçmişin kasvetli bir kalıntısı”, şamanları ise “dolandırıcı”, “asalak” ve “yeni hayatın antipotları” olarak ilan etti. Ancak bu ideolojik savaşta da şamanlık, ağır kayıplar vermesine rağmen ölmedi, formunu, yönünü deyişse de varlığını muhafaza edebildi.

Batıl inanç adı altında şamanlığa karşı 200 seneden artık bir zaman diliminde yürütölen mücadele doğal olarak şamanlığı etkiledi, şamanların sayısını keskin şekilde azalttı, hatta bazı yerlerde sıfırladı, geleneği az veya çok derecede özgeleştirdi, ancak toplumsal bilincin alt katlarına yerleşmiş şamanlığı tamamen yok edemedi ve ortaya şamansız şamanlık olgusu çıktı. Yüzyıllar boyunca şamanlığın işleyip geliştirdiği savunma sistemi onun farklı formlar almasını ve yaşamını sürdürmesini sağlamış oldu. Şamanlar bunu doğaya bağlı kalmalarına, felsefi dayanaklarını doğayla uyum içinde kurmalarına, sosyo-kültürel deyişmelere verdikleri tepkilerine, sosyalizmin onlara karşı başlattığı mücadeleye direnmelerine borçludurlar. Şamanlar yaşamın öyle bir direnç formülünü buldular ki, Sovyet döneminin mahvetme politikasına karşı duruş sergileyebildiler ve yeniden kendi küllerinden doğdular.

Elektronik çağa ayak bastığımızda ideolojilerle, dini dogmalarla yıpranan dünya, yeniden geçmişe yüz tutmuş, şamanlık yeni bir sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamda canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu canlandırmaya biz, geleneksel şamanlıktan sonraki postşamanlık veya neoşamanlık deriz. Sovyet dönemini de içine aldığı XX. Yüzyılı tümüyle Sibiryaya Türkleri için antişamanlıktan neoşamanlığa geçiş süreci olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynaklar

BALZER Marjorie Mandelstam (2016). “Shamans Emerging from Repression in Siberia: Lightning Rods of Fear and Hope”, *Jackson, P. (Ed.) Horizons of Shamanism: A Triangular Approach to the History and Anthropology of Ecstatic Techniques*, Stockholm: Stockholm University Press, s.1-34

BAYAT Fuzuli (2019). *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*. 3. Basım, İstanbul: Ötüken

PLUMLEY D., Fridman E. (2004). “Tuvan Shamanism”, *Walter, M.N. Neumann Fridman E. J. (Ed.), Shamanism: An Encyclopedia of World Beliefs, Practices, and Culture*, Santa Barbara: Denver, Oxford, Vol. 2, (s.637-642), s.637-638

YÜCEL Mualla Uydu (2001). “Kalmuklar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.267-268

Безвинно Расстрелянные (2004). Мартиролог Погибших от Рук ОГПУ-НКВД В 1920-1940-е Годы в Период Тоталитарного Режима в СССР. Редактор-Составитель Н.С.Абдин. Абакан: Типография ООО Март

БУТАНАЕВ Виктор Яковлевич (2006). *Традиционный Шаманизм Хонгорая*. Абакан: Изд-Во Хакасского Государственного Университета им. Н. Ф. Катанова

КАРЛОВ Сергей Владимирович (2000). *Массовые Репрессии в 1930-е гг.: На Материалах Хакасии*. Дис.... Кандидат Исторических Наук. Абакан

КОЛОДЕЗНИКОВА Любовь Дмитриевна (2011). “Возрождение Шаманизма на Стыке Веков”, *Научный Журнал Кубгау*, №73(09), s.613-627

МАЙНАГАШЕВ Степан Дмитриевич (1914). “Отчёт по Поездке К Турецким Племенам Долины Реки Абакан Летом 1913 Года”, *Известия Русского Комитета Для Изучения Средней и Восточной Азии в Историческом, Археологическом и Этнографическом Отношениях*. Серия II, № 3. Петроград

МЕЛЬНИКОВА Татьяна (2005). “Преследование Шаманов в Годы Советской Власти”, *Государство и Личность: Политические Репрессии на Дальнем Востоке в XX Веке: Матер. Регион. Науч.-Практ. Конф. 21–22 Октября 2004 г.* Благовещенск, s.13-19

МЕЛЬНИКОВА Татьяна (2006). “Шаманы Под Запретом Власти”, *Словесница Искусств: Дальний Восток в Пространстве Мифа и Легенды*, № 1 (17), s.73–76

МИТИРОВ А.Г. (1998). *Ойраты–Калмыки: Века и Поколения*. Элиста: Калм. Кн. Изд-Во

НЕПОМНЯЩИХ Наталья Алексеевна (2016). “Сюжеты о Шаманах в Литературах Народов Сибири: К Постановке Проблемы”, *Северо Восточный Гуманитарный Вестник*. № 2(15), s.76-80

САГАЛАЕВ Андрей Маркович (1992). *Алтай в Зеркале Мифа*. Новосибирск: Наука. Сиб. Отделение

ТОКАРЕВ Сергей Александрович (1938). “Шаманство у Якутов в XVII в.”, *Советская Этнография*, № 2

ХАРИТОНОВА Валентина Ивановна (2006). *Феникс из Пепла? Сибирский Шаманизм на Рубеже Тысячелетий*. Москва: Наука

Elektronik Kaynaklar

BALZER Marjorie Mandelstam. “Soviet Superpowers”, <https://www.questia.com/read/1P3-11168480/soviet-superpowers> (Erişim tarihi 12.03.2020)

ВОЛКОВА М.Г. “Поруганная Вера (о Репрессиях Против Священнослужителей)”, *Книга Памяти Красноярского Края*, <http://www.memorial.krsk.ru/Articles/KP/1/08.htm> (Erişim tarihi 21 Aralık 2019)

НИКОЛАЕВ Александр Петрович (2002). “Православная Церковь и Шаманы в Якутии (XVIII–XIX вв.)”, <https://zaimka.ru/nikolaev-shamanism/> (Erişim tarihi 09.11.2019)

<https://russian7.ru/post/za-chto-v-sssr-khoteli-unichtozhit-shamano/> (Erişim tarihi 20.07.2020)

<https://weekend.rambler.ru/read/40370980-kak-v-sssr-borolis-s-shamanami/> (Erişim tarihi 20.09.2019)